

УДК 172.1;130.2

ЗАГАЛЬНА МОДЕЛЬ КЛАСИЧНОГО СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В РАМКАХ ЙОГО СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ

Александрова О.С. (м. Запоріжжя)

Анотація

У статті розглядається генезис середнього класу в Західному суспільстві. Відзначається, що становлення середнього класу відбувається разом із виникненням і розвитком товарного виробництва (античне суспільство). Розквіт класичного середнього класу пов'язують з державою загального добробуту, соціальна політика якої була спрямована на підтримку широких середніх верств. Ослаблення держави загального добробуту, неоліберальні реформи 1980-х рр.

In the article the genesis of middle class in Western society is examined. It is marked, that becoming of middle class takes place together with an origin and development of commodity production (ancient society). The bloom of classic middle class is associated with the state of commonwealth, the social policy of which was directed in support wide middle layers. Weakening of the state of commonwealth, new liberal reforms of 1980-th are probed.

Ключові слова

СЕРЕДНІЙ КЛАС, ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО, ГЕНЕЗИС, МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ, СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

Вступ

Складні соціально-економічні процеси в сучасному українському суспільстві зумовлені його трансформацією у статус демократичного і громадянського. Невід'ємним атрибутом громадянського суспільства є середній клас. Він формує певні ціннісні орієнтири соціуму спрямовані на підтримку його стабільності й подолання можливих протиріч. Саме тому аналіз загальної моделі генезису класичного середнього класу є актуальним для розробки в подальшому методології дослідження і забезпечення становлення і розвитку середнього класу в сучасному українському суспільстві.

Обговорення проблеми

Література по проблематиці середнього класу охоплює широке коло питань. Специфіку соціальної стратифікації і становище соціальних класів в Україні вивчають І. Бондар, Н. Ковалиско, О. Куценко, Е. Лібанова, В. Мандибур, Т. Кір'ян, М. Шаповал, С. Макєєв, Н. Навроцька, С. Оксамитна, Н. Харченко, В. Хмелько, Т. Чернецька, М. Шульга, О. Яременко та ін.

Серед російських учених слід вказати на роботи О. Авраамової, Л. Беляєвої, М. Горшкова, З. Голенкової, Т. Заславської, Т. Космарської, Т. Обидьоннової, В. Петухова, Н. Тихонової, В. Умова та ін., які аналізують специфіку становлення середнього класу в перехідному суспільстві.

У той же час треба відзначити явну недостатність комплексного дослідження становлення і розвитку класичного середнього класу в Західному суспільстві, що і визначило **мету** даного дослідження.

Усім індоєвропейським суспільствам властивий розподіл на три частини. На думку В.Л. Іноземцева, з кожним новим етапом розвитку економічного суспільства підсилюється соціальна роль того стану, що в остаточному підсумку містить у собі елементи нової суспільної структури [8, с. 54]. Слід зазначити, що генезис середнього класу відбувається разом з виникненням і розвитком товарного виробництва [11, с. 39].

Незважаючи на те, що в античному суспільстві фактично не існувало значного «середнього класу», що займав проміжне становище між вільними й невільними громадянами (колони стали досить численними тільки в період занепаду Римської імперії), однак навіть в умовах рабовласництва при дуже нерозвинених товарних відносинах існували вільні хлібороби й ремісники, які виробляли продукт не тільки для власного споживання, але й для продажу [11, с. 39].

У середньовічній Європі приблизно з 1000 р. у літописах зустрічаються клірики, дворяни й серви. У середньовічному суспільстві середній клас був представлений широким співтовариством ремісників, купців і міського населення.

З розвитком міст і легітимацією торгівлі з'явилася, буржуазія, а через пару століть - і робітничий клас. Однак ускладнення соціальної структури не спричинило заміщення «троїчного» архетипу «п'ятеричним». У побутовій свідомості, як справедливо відзначає А.Ю. Шанкіна, розподіл на «верхи», «низи» й «середину» залишається домінуючим [16, с. 104].

Термін «середній клас» уперше став використовуватися в XVII ст. в Англії для опису невеликої групи міських підприємців, які перебували між великими землевласниками й найманою робочою силою.

При капіталізмі середній клас займає проміжне становище між двома основними класами - капіталістами й найманими робітниками. Класова приналежність економічного суб'єкта середнього класу визначається тим, що він виступає вже не як продавець своєї робочої сили, а як продавець товарів і послуг свого підприємства [11, с. 39].

У єдине ціле представників середнього класу поєднує декілька ознак: 1) економічна незалежність; 2) професіоналізм; 3) виражена громадянськість [16, с. 104].

Існування середнього класу не виключає наявності знедолених, у порівнянні з ним, нижчих соціальних верств, часом досить масових. Однак саме поява соціальної структури з розвиненими середніми верствами призвела до небувалого в історії скорочення частки нижчих верств, що раніше завжди складали переважну більшість народів. До того ж середній клас - «відкритий», різкої межі між ним і менш благополучними соціальними верствами не існує, а історична тенденція простежується в розширенні середнього класу за рахунок вертикальної мобільності знизу. Стандарти життя середнього класу, поширюючись, роблять вплив і на нижчі верстви. Несучою конструкцією всієї цієї системи інтересів служить приватна

власність, якою володіє більшість представників середнього класу і яка забезпечує відносну особисту незалежність і волю індивідуального вибору життєвого шляху, способу життя, ідеології. Все це й відстоює середній клас, часом егоїстичними методами.

Західний середній клас неоднорідний, його соціально-професійна структура характеризується розмаїтністю. Все це створює передумови інтенсивної внутрішньої соціальної мобільності, переходу з однієї верстви в іншу, що у свою чергу забезпечує безліч варіантів соціальної адаптації. Вихід за межі середнього класу - як у вищій, так і у нижчій клас - являє собою, скоріше, надзвичайну подію й, впливаючи на індивідуальну долю людей не порушує стабільності веретеноподібної соціальної піраміди [4, с. 21]. Середній клас, стаючи численним і впливовим практично у всіх сферах громадського життя, набуває значення «природної межі правлячому класу» (Г.Моска) [2, с. 25]. Г.Моска визначав середній клас як: великий за чисельністю клас, що займає міцне економічне становище, при якому він не залежить від тих, у чиїх руках перебуває влада, а його добробут дозволяє приділяти частину часу культурному розвитку й набути інтерес до суспільної справи й те, воістину майже аристократичне почуття, яке тільки й може спонукувати людей на служіння благу своєї країни без інших заохочень, крім задоволення самолюбства [10].

Л. Ерхард у своїй книзі «Добробут для всіх» писав: «Я не можу представити середні класи населення інакше, - і тільки на цій основі я визнаю їх, - як верства населення, що поєднує в собі або прагне об'єднати людей, які з почуття власної відповідальності й на основі власної трудової діяльності хочуть забезпечити своє існування. Якості, які повинні становити для середніх класів вищу цінність: почуття особистої відповідальності за свою долю, незалежне існування, рішучість забезпечити собі існування власною трудовою діяльністю й бажання самоствердження у вільному суспільстві, у вільному світі. Всі наші спроби обмежити цю волю, підірвати цю мужню рішучість до існування, понизити цінність індивідуальності й самостійності трудової діяльності, не послужать опорою середній верстві, а виявляться ударом по ній... Якщо саме в цій верстві нашого народу буде загублена рішучість до самоствердження на основі власної трудової діяльності, то від цієї середньої верстви дійсно не залишиться нічого, крім групи людей, які вимагають захисту, щоб мати можливість жити небагато краще, ніж інші. Але це призведе до етичної цінності середньої верстви» [18, с. 140-141]. За різними оцінками, чисельність середнього класу в країнах з розвинутою соціальноорієнтованою ринковою економікою становить до 75 % зайнятого населення [9, с. 234].

Класичний середній клас дотримується певних орієнтацій. Це, по-перше, «культурний лібералізм», що, як правило, стосується питань відношення до гендерних ролей, абортів, евтаназій тощо і звичайно протиставляється ліберальному консерватизму, що обмежує волю в цих питаннях. А, по-друге, так званий «економічний лібералізм» стосовно ринкових аспектів, таких як розподіл доходів і відношення до ролі «держави загального благоденства». І культурний, і економічний лібералізм набагато

інтенсивніше проявляються саме в середньому, а не в робітничому класі [29; 5, с. 57].

Генезис сучасного середнього класу на Заході пов'язаний зі становленням держави загального благоденства, джерела якої сходять до середини XIX ст. і пов'язані із загостренням соціально-класових конфліктів, виникненням і поширенням ідеї соціалізму.

Джерела становлення європейського інституту соціальної держави (welfare state) варто шукати в соціокультурному спорі консервативної (німецько-континентальної) і ліберальної (англо-американської) моделей суспільного розвитку, які вплинули на розвиток сучасної держави на континенті й у Новому світі. Консервативна модель пропонує елементи відданості й громадянської несвободи, культивуючи примусові відносини між державою й громадянським суспільством. Ліберальна надає пріоритет правам особистості, громадянина, суспільній волі, зменшуючи роль соціальних факторів і державної інтервенції щодо поліпшення життя бідних [12, с. 49].

Перший варіант соціальної держави виникнув у Німеччині в 1880-ті рр. при Бісмарку, який розширив і підсилив систему соціального страхування, прийнявши закони про нещасні випадки на роботі й про пенсії для робітників і селян. Широке вторгнення держави в економіку й інші сфери суспільного життя помітно підсилюється після Першої світової війни [13, с. 4]. Другий варіант соціальної держави висунув лорд В. Беверідж, який розробив проект системи соціального захисту (1942 р.) і доповнив його планом повної зайнятості робочої сили й безкоштовною медициною (1944 р.). Значний і вирішальний внесок у розробку держави загального добробуту вніс Дж. Кейнс, який у своїй праці «Загальна теорія зайнятості, відсотка й грошей» (1936 р.) сформував концепцію державного регулювання економічних і соціальних відносин у суспільстві. У своїй концепції він робить ставку на стимулювання особистого споживання й підвищення життєвого стандарту, що стало головним принципом економічної політики західних країн. Саме в заниженій зарплаті були коріння не тільки світової кризи 1929-1933 рр., але й соціально орієнтованих фашизму, нацизму й комунізму.

Всі ці потрясіння змусили ряд західних країн в 1930-х роках XX ст. здійснити перехід до державного регулювання господарського життя. Першим був президент США Ф.Д. Рузвельт зі своїм «Новим курсом» (1933-1937 р.). Під державне регулювання й була запропонована теорія Дж. Кейнса.

Сьогодні світ поділений на дві частини. Меншу складають країни «золотого мільярда», що підвищили працівникам зарплату до 40-60 % від вартості виробленого продукту. Піднявши споживчий попит, це підвищення ліквідувало злиденність (чисельність середнього класу доходить тут до 70-80 % населення), одночасно забезпечивши економіці стійке зростання [15, с. 46]. У процесі практичного здійснення держави загального добробуту були створені три основні його моделі: *ліберальна, соціал-демократична й консервативно-корпоративна*. США одними з перших почали реалізацію

ліберальної моделі в руслі оголошеного Ф. Рузвельтом «Нового курсу». *Ліберальні* (вільноринкові) режими насамперед характерні для США, Великобританії, Австралії, Японії. *Соціал-демократична модель* знайшла втілення головним чином у скандинавських країнах, особливо у Швеції й Данії. *Консервативно-корпоративна модель* (режим із соціально-ринковою економікою) продовжує лінію Бісмарка, вона характерна для континентальних європейських країн - Німеччини, Італії, почасти Франції [13, с. 5], [14, с. 142], [23, с. 42].

Класичний лібералізм, що призиває до мінімального втручання держави в діяльність «невидимої руки» ринку й захищає ліберальні права й свободи, акцентує увагу на тім, що кожен індивід у будь-яких умовах є учасником ринку. Це приводить до стратифікації суспільства: там, де панує принцип змагання, завжди є переможці й переможені. Воля ринку несе в собі погрозу непевності, нестабільності, що може викликати бідність. Однак «це не є провалом системи, а лише результатом недоліку передбачливості або удачі кожного конкретного індивіда» [23, с. 42]. «Мінімальні соціальні виплати не викорінюють бідність, а, навпаки, зроблять внесок у породження бідності» [23, с. 35; цит. по: 14, с. 151]. Щодо джерел консервативної моделі соціальної держави, Г. Еспінг-Андерсон висуває два головних фактори, які визначають особливості цієї моделі - це класова стратифікація та ієрархізоване суспільство. Консервативна модель властива державам сучасної Західної Європи (насамперед Німеччині), і її особливості вкорінені в історії Європи. По-перше, це феодальна залежність і клієнтелізм, які переросли в сучасні корпорації з відповідною етикою. Таким чином, патріархальна залежність від лендлорда перетворилася в залежність від держави. По-друге, корпоративна етика ґрунтується на католицизмі й протестантизмі, де патріархальна етика є гарантією лояльності церкви. По-третє, консерватизм ґрунтується на протекціонізмі панівного класу, що переростає в турботу про суспільство в цілому. Такі елементи консервативної моделі, на думку Г. Еспінг-Андерсона, приводять до мінімального розречевлення. У консервативній моделі держава мінімально втручається в ринок, насамперед з метою забезпечення постійної ієрархізованої структури [14, с. 151].

Названі моделі розрізняються між собою формами, у яких держава виконує свою функцію соціального захисту. Основними серед них виступають три: економічна, соціальна, сімейна. *Ліберальна модель* соціальної держави віддає пріоритет економічному, або первинному розподілу, що обумовлено прямою участю людини в системі виробництва. Вона припускає високий рівень зайнятості. Згідно з Г. Еспінгом-Андерсоном, - ліберальний тип захисту діє головним чином на засадах принципу «що ти маєш», відокремлює соціальний захист від вільного ринку, обмежуючи державну допомогу лише тими особами, які не мають інших доходів, так званою «адресною» грошовою допомогою.

Базовими для *консервативного принципу* соціального захисту є принцип «що ти зробив», або принцип «заслуги перед державою». Соціальні виплати, насамперед пенсійні, тут провадяться відповідно

розміру заробітної плати. Для консервативно-корпоративної моделі характерний низький рівень зайнятості, особливо жіночої. Професійний статус відіграє визначальну роль у набутті соціальних прав. Не менш важливе значення має також сімейний статус, а разом з ним - сімейний перерозподіл. Права трудящого поширюються на членів його родини, розміри якої визначають кількість можливої допомоги. Соціальне страхування, насамперед, спрямовано на підтримку чоловічого типу родини. Глава сімейства, годувальник має центральну роль, тому розлучення завдає сильного удару насамперед по дружині й дітям [13, с. 5].

Соціал-демократична модель також припускає високий рівень зайнятості, особливо жіночої. Широке входження жінок на ринок праці робить соціальний захист більш ефективним. Винятково важливу роль відіграє соціальний перерозподіл доходів, що діє на основі загальних соціальних прав, розглянутих як пряме слідство громадянської приналежності.

Соціал-демократичний тип соціальної держави ґрунтується на принципі «хто ти є». У такій системі превалює тенденція вирівнювання доходів через виплату стандартної грошової допомоги яку здійснюють незалежно від наявності інших доходів або трудового статусу одержувачів [14, с. 152-153].

Розквіт держави загального добробуту довівся на післявоєнний період (1945-1975 рр.), який дослідники визначали по-різному («славне тридцятиріччя» - Ж. Фурастьє; «золоте століття капіталізму» - Г. Еспинг-Андерсен тощо).

У цей період часу Людвіг Ерхард (1897-1977) - головний архітектор німецького «економічного дива», перший міністр економіки й другий канцлер ФРН висунув концепцію «соціального ринкового господарства», що ґрунтувалася на п'ятьох принципах:

1. Ринкова економіка соціальна вже сама по собі. Держава, зацікавлена у добробуті своїх громадян, не має більше діючих коштів для досягнення цієї мети, чим постійна турбота про збереження й ефективність функціонування ринкових механізмів. Вони є запорукою ефективності всієї економічної системи, а отже, й джерелом соціальних благ.

2. Ефективність соціальної політики держави не визначається розмірами соціальної добродійності й масштабами політики державного перерозподілу - вилучити, щоб потім «соціально розпорядитися» і повернути у вигляді допомоги, дотацій й інших соціальних послуг. Більша частина доходів повинна залишатися в руках одержувачів, а не вилучатися у вигляді податків і внесків на соціальні потреби.

3. Соціальна політика держави повинна бути орієнтована на посилення позицій індивіда - як на старті, так й у ході самого змагання. Відповідно до цього можливість одержати освіту, професію, обзавестися власністю, досягти високого рівня матеріального добробуту, накопичити кошти й мати гарантію, що вони не будуть знищені в результаті інфляції, також є найважливішим напрямком соціальної політики. Тільки набувши фінансової самостійності й максимальної незалежності від державного

«соціального піклування», громадянин перетворюється з «соціального підданого», як називав це Л. Ерхард, у вільну людину.

4. Розмір сфери соціального забезпечення в міру зростання суспільного багатства й добробуту громадян повинен не розширюватися, а навпаки, скорочуватися. Об'єктами соціальної опіки з боку держави повинні бути тільки бідні, які спроможні забезпечити собі прожитковий мінімум (чим більш багатим є суспільство, тим менше в ньому одержувачів соціальних благ від держави).

5. Один з основних постулатів концепції «соціального ринкового господарства» говорить: економічна свобода повинна сполучатися з «соціальним вирівнюванням». На практиці це означає, що суспільство не має права проїдати більше, ніж створює. Із цього погляду темпи росту заробітної плати, наприклад, ніколи не повинні бути вище росту продуктивності праці. Податкова політика не повинна позбавляти підприємця стимулу для інвестицій й «карати» тих, хто працює більше й краще. Небезпечно прив'язувати підвищення пенсій до росту заробітної плати.

Л. Ерхард вважав, що гарантована державна пенсія повинна забезпечувати лише необхідний прожитковий мінімум. Тобто майбутній пенсіонер повинен подбати про себе сам у роки своєї активної трудової діяльності, роблячи заощадження або використовуючи можливості різного роду приватних систем пенсійного страхування. В іншому випадку «соціальна справедливість» для пенсіонерів обернеться «соціальною несправедливістю» для працюючої частини населення й учнівський молоді.

Таким чином, логіка Л. Ерхарда щодо вирішення соціальних проблем була спрямована на те, щоб не плодити утриманців, з дитинства вихованих у впевненості, що хтось завжди повинен піклуватися про них. Навіть займаючись перерозподілом суспільного пирога, держава повинна прагнути організувати всю систему соціальної підтримки на основі принципу субсидіарності - допомога для сприяння самопомоги й приватної ініціативи [7, с. 164-168].

Таким чином, у фундаменті держави загального добробуту був закладений історичний компроміс між працею й капіталом, корпоративний договір між державою, бізнесом і профспілками.

Згодом кейнсіанська турбота про працівника стає надмірною, і тоді економіку знову вражає криза, як це було в США на рубежі 1970-1980-х рр. Вивів США з неї монетаризм (у варіанті «рейганоміки»), що, на противагу кейнсіанству, захищає роботодавця [15, с. 46]. У комплекс кейнсіанських засобів входять прогресивний податок на прибуток і спадщину (до 90 %), пільги на благодійні вкладення, ріст грошової маси й державного бюджету та ін. [6, с. 343-345; 17, с. 283-284]. Монетаризм, навпроти, під прапором боротьби з інфляцією ставить в основу стримування росту грошової маси (тобто зарплати), зниження податків на середні й більші прибутки та ін. [17, с. 441-442].

Кейнсіанство й монетаризм являють собою два крила державного регулювання. Коли найманий працівник стає бідним, оптимальним є

кейнсіанство. Коли задавлений роботодавець, переходять до монетаризму. Так воно і йде, але тільки в країнах «золотого мільярда», що побудували, як говорять, постіндустріальне суспільство [1, с. 7; 15, с. 47].

У 1979 р., новим прем'єр-міністром Англії стала М. Тетчер, яка проголосила нову економічну й соціальну політику, що одержала назву неолібералізм, ультралібералізм, «ринковий фундаменталізм» (Дж. Сорос). Для її здійснення вона поставила кілька завдань: придушення профспілок, приватизація, демонтаж держави загального добробуту, повна воля ринку - без усякого втручання з боку держави.

На шлях Англії в 1980 р. стали США, коли президентом країни був обраний Р. Рейган. Неолібералізм у США прийняв форму рейганоміки. За США пішли інші західні країни. Тією чи іншою мірою на шлях неолібералізму встали й ті країни, де у влади були соціал-демократи (Франція та ін.) Приблизно таку ж еволюцію пройшли соціал-демократичні й лейбористські партії деяких інших країн - Австралії, Іспанії, Португалії, Нової Зеландії [13, с. 6-8].

Ослабленню держави загального добробуту сприяло багато причин: надмірні військові витрати, що постійно зростали, витрати на екологію, енергетична криза, конкуренція дешевих товарів Японії, фінансово-економічні помилки та ін. Спад в економіці й падіння прибутку спонукали капітал переглянути існуючий компроміс, укласти новий договір, у якому позиції профспілок і найманих працівників були істотно ослаблені.

Масштабна приватизація промислових підприємств залишила у веденні держави в основному підприємства енергетики, транспорту й комунікацій, різко послабила економічну вагу держави, позбавила її важливих важелів регулювання. Значному ослабленню держави загального добробуту також сприяла глобалізація, інтернаціоналізація економічних обмінів й інтеграція фінансових ринків і потоків, виникнення наднаціональних інститутів і структур управління. Неоліберальні перетворення додали капіталізму нову якість. У колишній моделі із трьох основних учасників виробництва - менеджери, акціонери й наймані робітники - головною фігурою був менеджер. Тому капіталізм часто називали менеджерським. Тепер такою фігурою виступає акціонер. Відповідно капіталізм став акціонерним, у якому фінансові ринки відіграють центральну роль [13, с. 6-9].

У результаті неоліберальних реформ замість колишньої держави загального добробуту (Welfare State) з'являється модель «держави загальної праці» (Workfare State), яку висунув Т. Блер або «держави реальних можливостей» (Enabling State) [13, с. 10].

Тепер соціальний захист і допомога держави носить вибірковий характер, а соціальна політика спирається на принцип індивідуалізації й має адресний характер. Демонтаж держави загального добробуту викликав значні соціальні зміни, у зв'язку із чим у західній суспільній думці заговорили про розмивання й навіть смерть класів, у тому числі й середнього класу [19; 20; 28]. Однак у дослідженнях 1980-90-х рр., представлених у роботах Дж. Голдторпа, Е. Райта, Дж. Еванса та ін. було

показано, що класи продовжують відігравати значну роль у соціальних процесах, до того ж ідентифікація індивіда з певними класом залишалася досить високою [21; 22; 24; 25; 26; 27; 30].

У зв'язку із цим, варто привести думку І. Валерстайна: «Капіталістична світ-економіка так само глибоко стратифікована, як і докапіталістичні системи, але відносини між стратами інші. Вища страта підтримує своє становище на підставі не своєї колишньої військової доблесті, а колишніх економічних успіхів. Ті, хто не перебуває нагорі, але має професійні навички, ті, кого ми називаємо кадрами, або середнім класом системи, уже не переймається страхом перед конфіскацією. Навпроти, їх постійно піддобрюють вищі страти, які мають потребу в їхній допомозі для підтримки рівноваги всієї світ-системи, тобто контролю над небезпечними класами» [3, с. 81]. На думку Н. Навроцької, еволюційний розвиток економічних суб'єктів середнього класу й формування їхніх нових форм пов'язані із дією закону єдності праці й власності, що відображає процес функціонування суперечливих сторін людини (людини-працівника й людини-власника), які є окремими елементами суспільного способу виробництва (продуктивних сил і виробничих відносин). Даний закон відображає глибинну сутність середнього класу як економічної категорії. Він є джерелом розвитку економічних суб'єктів середнього класу, що виражається в знаходженні ними більше досконалих форм. Це не тільки знаходження малим підприємництвом найбільш прогресивних форм, адекватних передовим господарським укладам, але й, наприклад, інноваційне підприємництво, що створює умови для появи принципово нових економічних суб'єктів середнього класу. Нові власники продуктів інтелектуальної діяльності пропонують на капіталістичному ринку не просто роботу, а споживчу вартість, втілену в інтелектуальному продукті. При цьому основою для присвоєння нової вартості, втіленої в інтелектуальних продуктах, є власність на новий вид капіталу - «людський капітал», невід'ємною складовою якого виступає інтелектуальний капітал [11, с. 40-41]. Тому, можна говорити про якісну й кількісну трансформації класичного середнього класу.

Висновки

1. Генезис середнього класу відбувається разом з виникненням і розвитком товарного виробництва, тому ми можемо говорити про існування середнього класу вже з періоду античності, хоча в даний історичний період середній клас не був численним і великого впливу на соціально-економічне життя античного суспільства не робив.

2. З розвитком міст, легітимацією торгівлі й появою буржуазії в епоху Нового часу з'являються численні верстви середнього класу. При капіталізмі середній клас займає проміжне становище між двома основними класами - капіталістами і найманими робітниками, стримуючи вседозволеність верхів і конфліктогенний потенціал низів, таким чином, виконуючи функцію соціального стабілізатора.

3. Генезис сучасного середнього класу на Заході пов'язаний зі становленням «держави загального добробуту», джерела якої сходять до

середини XIX ст., її розвиток триває після першої світової війни, а розквіт доводиться на роки «славного тридцятиріччя» (1945-1975) після Другої світової війни. Соціальна політика «держави загального добробуту», виражена в трьох її моделях (ліберальній, соціал-демократичній і консервативно-корпоративній), вплинула на формування численного середнього класу в Західному суспільстві.

4. Ослаблення держави загального добробуту, неоліберальні реформи 1980-х рр., процеси глобалізації та ін. призвели до якісних змін капіталізму, а отже й до змін середнього класу. Разом зі «старими» верствами середнього класу, у цей період починають поширюватися його «нові» верстви, що спираються, насамперед, на інтелектуальний, культурний і людський капітал. Отже, можна говорити про кількісну і якісну зміну середнього класу в сучасному Західному постіндустріальному суспільстві.

Перспективи подальшого наукового дослідження – виявлення специфіки змін феномена середнього класу, виділення й аналіз тенденцій розвитку середнього класу в інформаційну епоху.

Джерела

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. - М., 1999. – С. 7.
2. Бурега В.В. Средний класс как основа социальной стабильности // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». - 2001. - № 511. - С. 23-31.
3. Валерстайн І. Демократія, капіталізм і трансформація // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2002. - № 2. - С. 72-85.
4. Вишневикий А.Г. Модернізація і контрмодернізація: чья возьмет? // Общественные науки и современность. – 2004. - № 1. – С. 17-25.
5. Доманський Х. Формирование среднего класса в Польше: движущие силы и препятствия // Социология: теория, методы, маркетинг. - 2006. - № 3. - С. 52-80.
6. Дьяконов И.М. Пути истории. От древнейшего человека до наших дней. - М., 1994. – С. 345.
7. Зарицкий Б.Е. Людвиг Эрхард: секреты «экономического чуда». - М.: Издательство БЕК, 1997. - 298 с.
8. Иноземцев В.Л. Прошлое, настоящее и будущее классового общества (попытка нетрадиционной оценки) // Вестник МГУ. - Серия 6. Экономика. - 2000. - № 5. - С. 47-61.
9. Котлер Ф. Маркетинг, менеджмент / Пер. с англ. - Спб.: Издательство «Питер», 1999. - 896 с.
10. Моска Г. Элементы политической науки // Социологические исследования. - 1995. - № 4. - С. 138-139.
11. Навроцька Н.А. Економічні засади формування та розвитку середнього класу // Вісник Дніпропетровського державного фінансово-економічного інституту. – 2003. - № 2 /10/. - С. 38-42.

12. Пасько Я. Феномен соціальної держави в історичній традиції // Філософська думка. - 2007. - № 2. - С. 40-49.
13. Силичев Д.А. Социальные последствия перехода от индустриализма и модерна к постиндустриализму и постмодерну // Вопросы философии. – 2005. - № 7. – С. 3-21.
14. Соловей Г.С. Соціальна держава як чинник етизації економіки // Філософська думка. – 2007. - № 2. – С. 142-156.
15. Хайтун С.Д. Социальная эволюция и Джон Кейнс: от прошлого к будущему // Вопросы философии. - 2003. - № 10. - С. 46-60.
16. Шанкина А.Ю. Средний класс в России: охота на Несси // Полис. - 2003. - № 1. - С. 103-111.
17. Экономическая энциклопедия. - М., 1999. – С. 283-284.
18. Эрхард Л. Благосостояние для всех. - М.: Начала Пресс, 1991. - 252 с.
19. Beck U. Risk Society. Towards a New Modernity. - London, 1992 (1986). - P. 9-102.
20. Clark T.N., Lipset S.M. Are Social Classes Dying? // International Sociology. - 1991. - № 6. - P. 397-410.
21. Eder K. Does Social Class Matter in the Study of Social Movements? A Theory of Middle-Class Radicalism // Social movements and social classes. The Future of Collective Action. - London, 1995.
22. Erikson R., Goldtorpe J. The Constant Flux: A study of Class Mobility in industrial societies. - Oxford, 1992.
23. Esping-Anderson G. Three Worlds of Welfare Capitalism. – Princeton University Press, New Jersey, 1990. – P. 42.
24. Esping-Andersen G., Assimakopoulou, Kersberrgen K. van. Trends in Contemporary Class Structuration: A Six-Nation Comparison // Changing Classes. Stratification and Mobility in Post-Industrial Societies. - London, 1993. - P. 32-55.
25. Evans G. Class Conflict and Inequality // International Social Attitudes: the 10-th BSA report. - 1993. - P. 126.
26. Hout M., Brooks C., Manza J. The Persistence of Classes in Post-Industrial Societies // International Sociology. - 1993. - № 8. - P. 259-277.
27. Marshall G., Rose D., Newby H., Vogler C. Social Class in modern Britain. - London, 1988. - P. 143.
28. Pakulski J., Waters M. The Death of Class. - London, 1996. - P. 173.
29. Van de Werfhorst H.G, Graaf N.D. de. The Sources of Political Orientations in Post-Industrial Society: Social Class and Education Revisited // British Journal of Sociology. - 2004. - Vol. 55 (2). - P. 211-236.
30. Wright E. Class Counts. Comparative Studies in Class Analysis. - Cambridge, 1997.

Стаття надійшла 24.04.2008 р.